

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा
विद्यापीठ नांदेड (४३१ ६०६)

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

seen
BY
28/3/24

**पदवी अभ्यासक्रमासाठी
(U.G.C.)
प्रकल्पलेखन प्रबंधिका
(Project Work Book)**

हनुमान शिक्षण प्रसारक मंडळ संचालित,
कै. रमेश वरपुडकर कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
सोनपेठ जि. परभणी (४३१५१६)

शैक्षणिक वर्ष: 2023-2024

PRINCIPAL

Late Ramesh Warpudkar Arts. & Com.
College, Sonpeth, Parbhani

प्रमाणपत्र

(2023-24)

प्रमाणित करण्यात येते कि, मी रेणुका ज्ञानेश्वर चव्हाण वर्ग बी.कॉम तृतीय विषय 'शेळगाव येथिल वेदांत कृषी सेवा केंद्राचा अभ्यास' विषयावर मार्गदर्शक प्राध्यापक व विद्यापिठाच्या नियमावलीतील सुचनेप्रमाणे प्रबंधिका तयार केली आहे. सदर प्रकल्पकार्य प्रबंधिका हि संबंधित विद्यार्थीनीने स्वतःसंकलित केलेल्या लेखन सामग्रीवर आधारित असून स्वतःच्या हस्ताक्षरात लिहिली आहे या महाविद्यालयात याविषयावर इतर कोणत्याही विद्यार्थ्यास/विद्यार्थीनीस लिहण्याची परवानगी दिली नसून ही एकमेव प्रबंधिका आहे.

प्रा.डॉ.एम.डी.कच्छवे
मार्गदर्शक

Dr.M.D. Kachave
Research Supervisor
M.Com., M.Phil, B.Ed., Ph.D
Late Ramesh Warpudkar College
Sonpeth, Dist.Parbhani (M.S.)

प्रा.डॉ.वसंत सातपुते

PRINCIPAL
Late Ramesh Warpudkar Arts. & Com.
College, Sonpeth Dist. Parbhani

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ
नांदेड ४३१ ६०६

प्रकल्पलेखन प्रबंधिका
(Project Work Book)

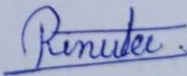
- महाविद्यालयाचे नाव : कै.रमेश वरपुडकर कला, वाणिज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, सोनपेठ जि.परभणी
- शैक्षणिक वर्ष : २०२३-२०२४
- विद्यार्थ्याचे नाव : रेणुका ज्ञानेश्वर चव्हाण
- वर्ग : बी.कॉम तृतीय वर्ष
- बैठक क्रमांक : CT-37051.
- प्रकल्पकार्याचे शिर्षक : शेळगाव येथिल वेदांत कृषी सेवा केंद्राचा अभ्यास
- मार्गदर्शक प्राध्यापकाचे नाव : प्रा.डॉ.एम.डी. कच्छवे

प्रमाणपत्र

प्रमाणीत करण्यात येते की, मी रेणुका ज्ञानेश्वर चव्हाण वर्ग बी.कॉम तृतीय वर्ष विषय 'शेळगाव येथिल वेदांत कृषी सेवा केंद्राचा अभ्यास' या विषयावर मार्गदर्शक प्राध्यापक व विद्यापिठाच्या नियमावलीतील सूचनेप्रमाणे प्रबंध तयार केला आहे. या विषयावर गोळा केलेल्या सामग्री वरच ही प्रबंधिका असून स्वतःच्या हस्तक्षरात लिहीली आहे. या विषयावर महाविद्यालयात इतर कोणत्याही विद्यार्थ्यांने प्रबंधिका लिहीली नाही.

प्रा.डॉ.एम.डी.कच्छवे
मार्गदर्शक

रेणुका ज्ञानेश्वर चव्हाण
विद्यार्थी / विद्यार्थ्यांनी

दि 28/03/2024

Date : _____ Page : 3

Topic : _____

अनुक्रमणिका.

1. प्रकरण पहिले - संकल्पनात्मक मांडणी

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये कृषी केंद्रांची प्रस्तावणा, विषय निवड संशोधन पद्धती यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

2. प्रकरण दुसरे - भारतातील कृषी केंद्रांचा इतिहास.

या प्रकरणामध्ये महाशब्दाचा इतिहास परभणी जिल्हाची पार्वश्रुमी व सोनेपेठ तालुक्याची माहिती अभ्यासली आहे.

3. प्रकरण तिसरे - कृषी केंद्र सुरु करण्याची प्रक्रिया व फायदे.

या प्रकरणामध्ये कृषी केंद्र सुरु करण्यासाठी लागणारा थर्च, कृषी केंद्राचा परवाना कृषी केंद्राचे होणारे फायदे यात अभ्यासणार आहोत.

Date : _____ Page : 4

Topic : _____

4. प्रकरण चौथे - कृषी केंद्राची आर्थिक स्थिती.

या प्रकरणामध्ये वेदात कृषी केंद्राची स्थापना व पाच वर्षांचे नफा-तोटा पत्रक अर्थात अभ्यासणार आहोत.

5. प्रकरण पाचवे - कृषी व केंद्रासमोर येणाऱ्या अडचणी.

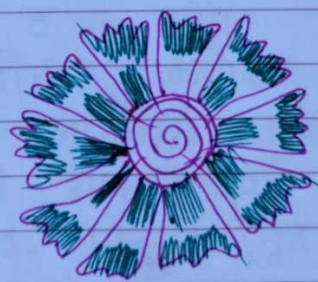
Date : _____ Page : 5

Topic : _____

प्रकृति - पत्रिका

संकल्पनात्मक

मांडणी

Date : _____ Page : 6

Topic : _____

प्रस्तावना

भारत हा कृषी प्रधान देश आहे. वाढत्या लोकसंख्येला अन्नधान्याचा पुरवठा करण्यासाठी शेतीच्या उत्पादन वाढीची गरज 19 व्या जाणवायला लागली. सन 1881 च्या फेमीन कमीशनने शिफारस केल्यानुसार जुलै 1883 मध्ये कृषी खात्याची स्थापना करण्यात आली. शेती क्षेत्राशी निगडित सर्व विभागाचा त्यात समावेश करून ग्रामीण भागात शेतीमध्ये उत्पादनवाढीसाठी शासनस्तोवरून आवश्यक ती मदत करण्यास उद्देशाने कामाला सुरुवात झाली. सन 1907 पर्यंत कृषी व सुमी अभिलेख ही खाती एकत्रितरीत्या कार्यरत होती. सन 1915-16 मध्ये जमिनीची छुप घाबवण्यासाठी केलेल्या प्रयोगांचे आशादायक निष्कर्ष आल्यानंतर सन 1922 पासून मृद संसाधनाची कामे सुरु केली.

सन 1942 मध्ये संमत् झालेल्या जमीन सुधारणा कायदा 1943 मध्ये अमलात

Date : _____ Page : 7

Topic : 7

आल्यापासून जमीन सुधारणांची विविध कामे कृषी खात्यामार्फत राबविण्यात येवू लागली. सन 1943 मध्ये तात्काळ सरकारने कृषी व इतर पुरक क्षेत्रातील समस्यांचा विचार करून शेतीकरिता प्रथमच सर्वकष कृषी उत्पादनासाठी पाण्याचा सिंचन म्हणून उपयोग करण्यास सुरुवात झाली.

स्वातंत्र्योत्तर काळातील दृष्टीकोनांनी पूर्वकाळ म्हणजे सन 1950 ते 1965 या टप्प्यात शेतीच्या विकासाला चालना देण्यासाठी अनेक योजना आखल्या गेल्या. सन 1957 पासून तालुका बिजगुणन केंद्रामार्फत दर्जदार बियेण उत्पादनास सुरुवात झाली. या काळात लागवडीखाली क्षेत्राच्या विस्ताराबरोबरच सिंचनाखालील क्षेत्र वाढवण्यावर भर दिला गेला. सन 1961-62 मध्ये शस्यनिक क्षेत्रांच्या वापरासाठी विशेष मोहिम हाती घेण्यात आली.

सन 1965-66 पासून विविध पिकांच्या संकरित वाण निर्मितीमुळे दशान्त

Date : _____ Page : 8

Topic : _____

हरितक्रांतीचा पाया घातला गेला. यानंतरच्या काळातील पंचवार्षिक योजनाद्वारे शेती विकासावर विशेष भर देण्यात आले. सन 1974 पासून सुसुधारणेच्या कामाबरोबरच विहिरी व सुगंधातील पाण्याची पातळी वाढली. कृषी उत्पादन वाढीसाठी सधन शेतपध्दतीद्वारे बियाणे अन्ने किटकनाशक व उपलब्ध पाण्याचा वापर मोठ्या प्रमाणावर बियाणे सुरू झाली त्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर बियाणे सुरू झाली त्यामुळे कृषी केंद्राची गरज भासू लागली.

कृषी क्षेत्रात मोठी मदत झाली. नंतर या गोष्टींचा शास्त्रोक्त पध्दतीने वापर व्हावा. यासाठी शेतकऱ्यांना अधिक मार्गदर्शनाची निवड वृक्षान घेऊन सन 1981-82 पासून प्रशिक्षण व भेट योजना सुरू करण्यात आली. कृषी विद्यापिठांतील सुधारीत तंत्रज्ञान सर्वसामान्य शेतकऱ्यापर्यंत पोचविण्यासाठी आखिल्या पीक प्रात्यक्षिक भेट, चर्चा सत्रे, मळावे आमलात आणली.

Date : _____ Page : 9

Topic : _____

यामुळे कृषी उत्पादनात वाढ झाली.

आधुनिक कृषीतंत्राच्या वापरामुळे शेतकरी हे केंद्रबिंदू मानून आवश्यक त्यासर्व संशोधनाचा योग्य वापर करण्यासाठी दृष्टीने मार्गदर्शन करणारी एकत्र यंत्रणा ती म्हणजे 'कृषी सेवा केंद्र' आहे. शुल्क संपदकासाठी प्रत्येक खेड्यासाठी एक कृषी त दान कृषी केंद्र उभारण्यासाठी परवानगी देण्यात आली.

नंतरच्या वैदिक कालखंडाविषयी तर असा शुस्पष्ट पुरावा वैदिक साहित्यात सापडतो की, व्यावहारीक लोक केवळ प्रगत पद्धतीने शेत करित असे. नष्ट तर त्यांना कृषी ज्ञान ही चांगले अवगत होते. त्यांना विविध पिकांच्या लागवडीत ज्ञान घेतांचा उपयोग कसा करायचा याची माहिती यान दिली आहे. इ. स. 1300 च्या सुमारास कृषीसुथ हा ग्रंथ सादर करण्यात आला.

Date : _____ Page : 11

Topic : _____

* विषय निवड *

वेदांत कृषी सेवा केंद्र हे
 शेलगाव येथील आहे हे केंद्र ग्रामीण
 ठिकाणी असल्यामुळे गावातील सर्व
 लोक येथेच कृषी चे सामान भरतात.
 तसेच केंद्राचे मालक कृषी माल उत्तम
 व दर्जेदार देतात त्याच बरोबर
 मालाची माहिती सांगतात हे केंद्र
 कृषी मधील सर्वच माल देवतात.
 जसे की, कापूस बीज, खेत किटक-
 नाशके इत्यादी. प्रत्येक शेतकऱ्याशी प्रत्ये-
 क्षान भेटुण व त्याशी चांगले वाग-
 तात.

ग्रामीण भागातील अशिक्षित लोकांना
 माहिती सांगतात. या कृषी केंद्राची प्रगती
 दिवसेंदिवस चांगली आहे.

त्यामुळे मी हा विषय निवडला आहे. व
 लोकांना या केंद्राबद्दल सविस्तर माहिती
 मांडण्याचा एक छोट्या प्रयत्न केला आहे.

Date : _____ Page : 12

Topic : _____

संशोधनाच्या पद्धती
संशोधनाच्या पद्धती खालील
प्रमाणे आहेत ?

1. प्रत्यक्ष मुलाखत :-

याद्वारे काही कृषी केंद्राच्या व्यवस्थापकाशी मुलाखत घेऊन समस्या काही त्याच्या शासना-कडून मागण्या असतील. ते वर्षाच्या आर्थिक उलाढाल कृषी केंद्राच्या वापराने कशी करतात, याबद्दल त्यांनी मला मुलाखती मध्ये सर्वविषयाबद्दल सविश्व सविस्तर अशी माहिती दिली.

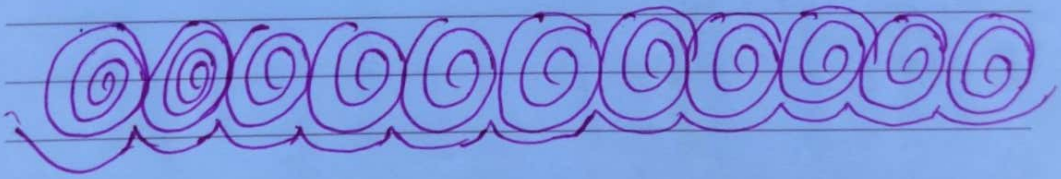
याबाबत साध्यक बाह्यक चर्चा केली. मी या विषयासंदर्भात तयार केलेल्या प्रश्नांची उत्तरे त्यांनी दिली.

Date : _____ Page : 13

Topic : _____

2. अप्रत्यक्ष मुलाखत :-

अप्रत्यक्ष मुलाखत म्हणजे विषया संबंधीत पुस्तके लेखे, मासिके, वर्तमान पत्र यातील माहिती जमा केली आहे. या कृषी विषयात माहिती जमा करत असताना माझ्या शानात भर खुप मोठ्या प्रमाणात निर्माण झालेली आहे.

Date : _____ Page : 14 .

Topic : _____

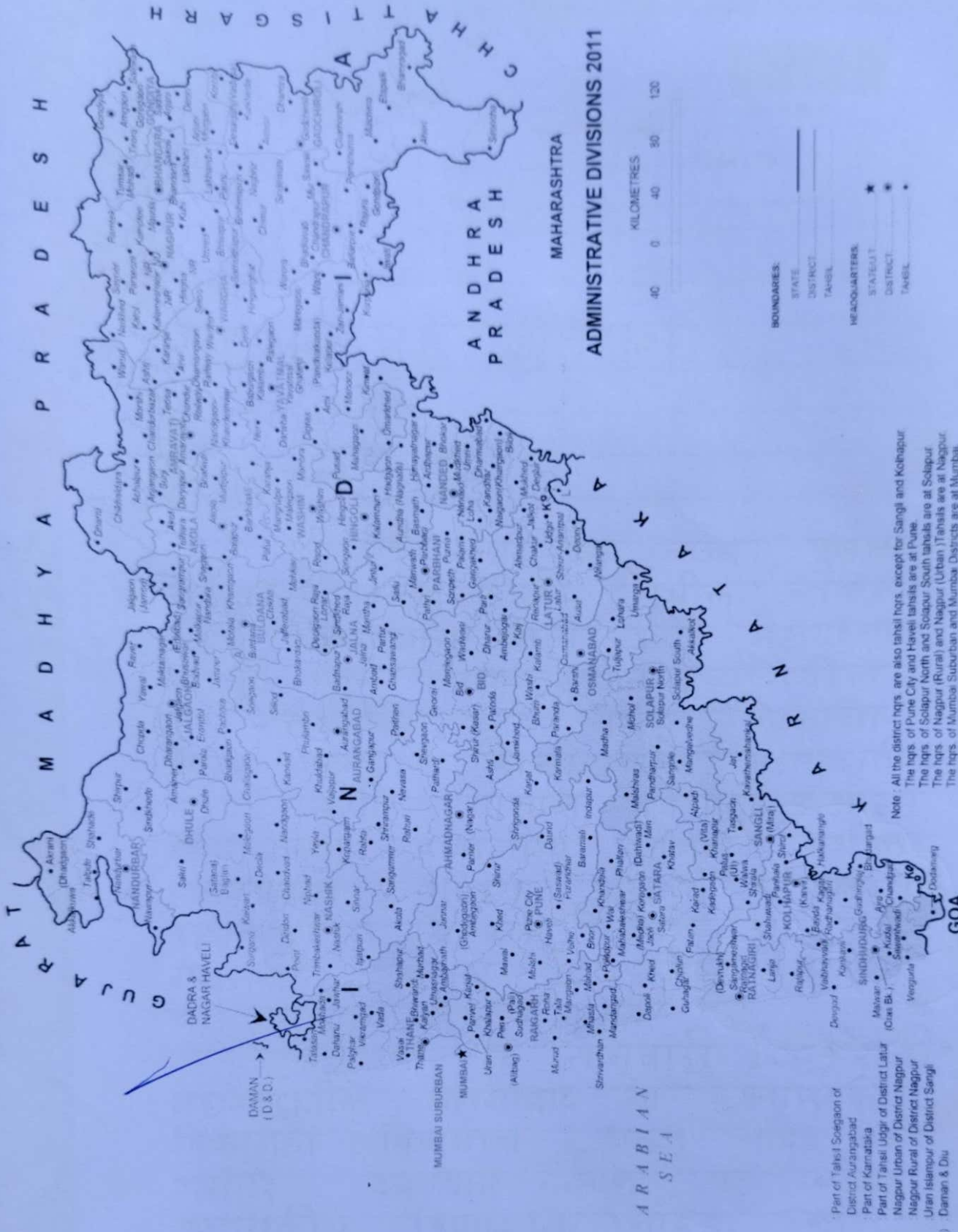
भारतातील

कृषी केंद्राच्या

इतिहास .

M A D H Y A P R A D E S H

G U J A R A T

K A R N A T A K

A N D H R A P R A D E S H

M A D H Y A P R A D E S H

A R A B I A N S E A

DAMAN (D & D.)

DADRA & NAGAR HAVELI

MUMBAI (D & D.)

MUMBAI SUBURBAN

PUNE

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

RAJGIRI

- A Part of Tahsil Soegaon of District Aurangabad
- K Part of Karnataka
- L Part of Tahsil Udgir of District Nagpur
- NJ Nagpur Urban of District Nagpur
- NR Nagpur Rural of District Nagpur
- UI Uran Islampur of District Sangli (D & D.)
- Daman & Diu

Note: All the district hqs. are also taluq hqs. except for Sangli and Kolhapur. The hqs. of Pune City and Haveli taluqs are at Pune. The hqs. of Solapur North and Solapur South taluqs are at Solapur. The hqs. of Nagpur (Rural) and Nagpur (Urban) Taluqs are at Nagpur. The hqs. of Mumbai Suburban and Mumbai Districts are at Mumbai. The hqs. of Sindhudurg and Raigad Districts are at (Oras BN) and (Alibag) respectively.

ADMINISTRATIVE DIVISIONS 2011

KILOMETRES
40 0 40 80 120

BOUNDARIES:

- STATE
- DISTRICT
- TALUQ

HEADQUARTERS:

- STATE HQ
- DISTRICT HQ
- TALUQ HQ

Where the district's name differs from its headquarters name, the latter is given within brackets.

Date : _____ Page : 15

Topic : _____

महाराष्ट्राचा इतिहास.

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र राज्य पुर्णता शेतीवर अवलंबून आहे. येथील लोकांचा प्रमुख व्यावसाय शेती आहे. महाराष्ट्राचा सताची भुमी असे म्हणतात. येथील हा शेतकरीच आहे. येथील लोकांचा प्रमुख व्यावसाय शेती आहे. महाराष्ट्रातील एकूण कृषी हवामान विभाग 9 आहेत. महाराष्ट्राच्या प्राकृतिक स्थेनेमुळे येथील हवामानात वैविध्य आडून. महाराष्ट्रात 3,07,713 चौ. कि. मी एवढे आहे. महाराष्ट्रात एकूण 36 जिणे आहेत. व तालुके 355 आहेत.

15 जानेवारी 2009 रोजी महाराष्ट्रातील औरंगाबाद या प्रशासकीय विभागाचे विभाजन करून नांदेड मध्ये रूपांतर करण्यात आले. या नांदेड प्रशासकीय विभागात नांदेड, कानुर

Date : _____ Page : 16

Topic : _____

परभणी व हिंगोली चा समावेश होणार होता . मात्र झाला नाही .

शेती हा मानवी संस्कृतीचा सर्वात प्राचीन व्यावसाय आहे . अन्न , वस्त्र , इंधन आणि जनावरांसाठी चारा यासारख्या मानवाच्या अत्यंत मुलभूत गरजा शेतीद्वारे पूर्ण केल्या जातात .

शेती हा व्यावसाय म्हणून बहु-आयमी विकसित झाला आहे आणि त्याचे अनेक व्यावहारिक परिणाम स्पष्ट झाले आहेत .

'कृषी' हा लॅटिन शोधनील शब्द आहे , म्हणजेच ज्या शब्दांमध्ये 'संस्कृती' वापरली जाते त्या सर्व शब्दांना लॅटिन शब्द म्हणतात .

शेतीतज्ञानी पीक उत्पादन आणि पशुपालन यादोन्ही गोष्टींचा कृषी अंतर्गत समावेश केला आहे .

Date : _____ Page : 17

Topic : _____

महाराष्ट्रातील प्रमुख कृषी संशोधन

केंद्र :-
महाराष्ट्रातील काही प्रमुख कृषी
केंद्र पुढीलप्रमाणे :-

क्र.	कृषी संशोधन केंद्र	ठिकाण	जिल्हा
1.	मध्यवर्ती उच्च संशोधन केंद्र	पाडगाव	सातारा
2.	विष्णागिय गहू गेरुवा संशोधन केंद्र	महाबळेश्वर	सातारा
3.	तेलबिया संशोधन केंद्र	जळगाव	जळगाव
4.	पानिवेल संशोधन केंद्र	कसेवे डिग्र	सांगली
5.	लिंबूवर्गीय फळ संशोधन केंद्र	श्रीरामपुर	अहमदनगर
6.	द्राक्ष व कांदा संशोधन केंद्र	पिपळखेत	नशिक
7.	चार जमीन संशोधन केंद्र	पानिवेल	सांगली
8.	सागरी जीवशास्त्रीय संशोधन केंद्र	रत्नागिरी	रत्नागिरी
9.	सुपारी संशोधन केंद्र	श्रीवर्धन	सांगली

Date : _____ Page : 18

Topic : _____

महाराष्ट्रातील प्रमुख पिके व रोगप्रतिबंधक औषधे :-

महाराष्ट्रामध्ये प्रामुख्याने शेती केली जाते. येथे विविध पिके घेतली जातात. त्या पिकांवरील रोगांवर उपचाराने व कोण कोणते रोग ते पुढीलप्रमाणे -

क्र.	प्रमुखपिक/ फळ -	रोग (किडी).	रोगप्रतिबंधक औषधे.
1.	सामान.	ब्योडकिडा, लष्करी आळी, कसपा.	कार्बोज्युरॉन, फुगारिन मोनोकोटोफॉस.
2.	ज्वारी.	ब्योड-भाशी, ब्योड-किडा मावा, मुडमुड, मीज-भाशी कोळी, ब्यडब्यडया.	एंडोसल्फॉन कार्बोफ्युरॉन.
3.	बाजरी	केवडा किंवा गोसावी अश्मट (चिकटा).	20% मीठ्या ट्राव्हाची बीजप्रक्रिया, अन्य किडकनाशक

Date : _____ Page : 19

Topic : _____

4.	गहु	तांबेरा	डायथेन, मॅकोझेब ही बुरशी - नाशके.
5.	बटाटा	बांगडी रोग	
6.	भुईमुग	टिक्का	गंधकची प्रक्रिया
7.	हरभरा	घोटेअळी - स्टॅट, भर	हॅलिओकिल हे विष्णूजन्य किटक- नाशक डायमिथोएट (सेगोरा)
8.	करडई	मावा, भर रोग	डायमिथोएट
9.	ऊस	कणी रोग, लोकरी मावा.	बाविस्टिन, डिफा (एकान्मिक किडा व्यवस्थापन)
10.	कापूस	लान्या, आकस्मिक भर करपा कोंड- आळी कवडी.	एकान्मिक किडा व्यवस्थापन.
11.	डाळींब	तेल्या, सुरसा, करपा	-

Date : _____ Page : 20

Topic : _____

★ महाराष्ट्र - हवामान ★

प्राकृतिक विभाग	हवामानाची विविधता
कोकण	उष्ण, सम व दमट
सह्याद्री (पश्चिम घाट)	थंड व आर्द्र हवामान
महाराष्ट्र पठार	उष्ण, कोरडे व विषम हवामान.

तापमान कक्ष :-

नागपूरचे स्थान भारताच्या मध्यभागात असल्याने उन्हाळ्यात येथे दिवसाचे सरासरी तापमान 48% से. तर रात्रीचे सरासरी तापमान 19% से. असते. पर्यायाने तेथील दैनंदिन तापमान कक्ष 29% से. इतकी मोठी असते.

Date : _____ Page : 21

Topic : _____

पर्जन्य :-

शर्यात मोसमी वाऱ्यापासुन
 पाऊस पडतो. मोसमी पावसान जुन
 पासुन किनारी भागात सुरु होतो.
 शर्यात सवात जास्त पाऊस जुलै
 महिन्यात पडतो. महाशर्यात एकुण
 क्षेत्रफळापेकी सुमारे ३०% क्षेत्र
 अवघणग्रस्त आहे. शर्यातील अमरावती
 नागपुर, यवतमाल आदी जिन्हात
 ईशान्य मोसमी पाऊस पडतो.

Date : _____ Page : 22

Topic : _____

महाराष्ट्र : मृदा प्रकार व पिके

प्रमुख पिके	हवामान	मृदा प्रकार	उत्पादक जिल्हे
ज्वारी	उबदार मध्यम पाऊस	काली कसदार जमीन	सोलापूर, अकोला परभणी, बीड, नांदेड
बाजरी (खरीब हंगाम)	उबदार	कमी कसदार मध्य खोल	सोलापूर, नाशिक पुणे, नगर, परभणी
गहू (शरबी हंगाम)	थंड हवामान	ओलखाची सुपीक जमीन	नागपूर, नाशिक, पुणे नगर, परभणी, जळगाव
तांदुळ	उष्ण व दमट	गाळची सुपीक मृदा	भंडारा, चंद्रपूर गडचिरोली, कोन्हापूर
कडधान्ये (नुर, मुद्दा, उडीद)	हरभऱ्यासाठी थंड हवामान	काली कसदार मृदा	शुजातील पठारी प्रेदेशात व धा नागपूर
नगदी पिके (ऊस, कापूस तंबाखू)	उबदार हवामान	काली कसदार मृदा	ऊस :- सांगली, कोन्हापूर कापूस - परभणी, बीड तंबाखू - कोन्हापूर, सातारा

Date : _____ Page : 23

Topic : _____

मसाल्यांचे पदार्थ

प्रमुख पिके.	उत्पादक जिल्हे.
हळद	सातारा, सांगली
मिर्ची	अमरावती, नागापुर, सांगली
कांदा व लसुण	कोल्हापुर, नाशिक पुणे.

Date : _____ Page : 24

Topic : _____

महाराष्ट्राची आर्थिक स्थिती:-

डोंगराळ भाग सोडल्यास जिल्हांचा इतर भाग नद्यांच्या खोऱ्यांनी व्यापला असल्यामुळे कागवडीस योग्य जमीनिचे प्रमाण एकूण जमिनीच्या 75% इतके आहे. अर्थात हे प्रमाण ब्रुस्वरुपानुसार बदलते. जिंनूर, हिंगोली यासारख्या डोंगराळ तालुक्यात ते कमी असून खोऱ्यांतील तालुक्यात ते अधिक आहे. मात्र यापेकी 13-14% क्षेत्रातून एकीपेक्षा अधिक पिके घेणे अशक्य होत. ज्वारी हे येथील मुख्य पिक असून बाजरी, गहू व भात ही पिके थोड्या प्रमाणात घेतली जातात. तूर, हरभरा या शारबी धान्य ही पिकवतात. नगदी पिकांमध्ये ऊस, कापूस, भुईमुथ ही महत्त्वाची पिके घेतात. अन्न पिकाखाली जमिनिचे प्रमाण 67.3% आहे.

मात्र जलसिंचनाच्या सोयी उपलब्ध असलेल्या भागात नगदी पिकाखालील जमीन वाढत असून त्यामानाने अन्नपिकाखालील जमीन घटत आहे.

Date : _____ Page : 81

Topic : _____

* परभणी जिन्ह्याची पार्श्वभूमी *

प्रस्तावना :-

परभणी जिन्हा महाराष्ट्र राज्यातील मराठवाडा विभागातल्या अखत्य-
रित येतो. परभणीला पुर्वी प्रभावतीनगर
असे म्हणतात. मराठवाड्यातील इतर
भागांप्रमाणे प्र परभणी प्रथम निझामाच्या
अधिपत्याखाली होती. परभणी जिन्हास
उत्तरेस टिंगोली जिन्हा, पुर्वेस
नांदेड जिन्हा, दक्षिणेस लातूर, जिन्हा
व पश्चिमेस बीड व जालना जिन्हा
आहे. परभणी महाराष्ट्राच्या इतर
महत्त्वाच्या शहरांशी तसेच शेजारी
आंध्रप्रदेश राज्याला रस्त्याने जोडला
गोला आहे.

परभणी जिन्हाचे क्षेत्रफळ 6250.58
चौ. कि. मी. आहे. जिन्हाची सरासरी उंची
356 मीटर इतकी आहे. 2001 च्या जनगणने-
नुसार जिन्हाची सरासरी लोकसंख्या

Date : _____ Page : 82

Topic : _____

15,27,715 इतकी तर साक्षरता 55.15% आहे. परभणी, मराठवाडा कृषी विद्यापीठ ही संख्या आहे.

परभणी जिल्ह्यातील तालुके :- गंगबिड, जिंतूर, शेलु, सोनपेठ, पाथरी, पालम, मानवत, पुर्णा, परभणी आहे. परभणीत साक्षरता दर 75.22% इतका आहे.

कृषी अधिकार म्हणून कृषी विभागात प्रत्येक जिल्हा कार्यरत असतो. तेथील वेगवेगळ्या कृषी सेवा केंद्रात जाण्याचा योग्य थायचा. तेथील शेतकरी व दुकानदार त्यांच्या संभाषणातून विचार मांडतात.

बहुतांश शेतकरी स्वतःच्या शेतीमातीची तपासणी करून घेत नाहीत. कृषी विभागाकडून जबरदस्तीने केली गेली तरी त्या कशाची कमबाना आहे. कोणता घटक जास्त आहे हे ही नोंद विचारायला जात नाही. अन् कृषी

Date : _____ Page : 83

Topic : _____

सदाचकही त्याला सांगण्यातल्या
मानगडित पडत नाही. नसु ते यार्गेट
ओरिण्टेड काम चालु आहे. मीटींगमध्ये
सांगता सुटतात, मुळ दुखण्यावरचे
निदान करून कोणत्या इलायची
गरज आहे.

ते त्यावर लक्ष देत नाही
त्याला नगच्या अपवादही असतील. या-
नाही दररोज संवध घेणारा कृषी
सेवा केंद्रधारक व्यक्ती व्यक्तस्थित सांडु
शकतो.

जमिनीची अर्थव्यपत्रिका बघण्याचे
त्यावर अपथा सांगण्याचे ज्ञान जर या
मध्यस्ताला योग्य प्रमाणाने असले
तर कोणते खत किती टाकावे, कोणते
थक नये, अमुक एका खताचा
अगूट शेतकरी घरीत असले तर
त्याची फोड करून नत्र, स्फुरद पाला-
क्षे प्रमाण कोणत्या संयुक्त खतात
किती आहे. अशी माहिती ना शेत

Date : _____ Page : 84

Topic : _____

शेतकऱ्यांना सोयाबिन पिंकासाठी विमा
निश्चित करण्यासाठी गंगार्येड तालुक्या-
तील शेतकऱ्यांना सोयाबिन घप्रत्यक्ष
पिकविमा, उत्पन्न गृहीत धरणे उचित
शटिल. असेही जिन्हा अधिकाऱ्यांनी
नमुद केले आहे.

मुख्य शांथिकी कार्य-
लयाने कंपन्यांची दलाली करण्यासाठी
सोनपेठ तालुक्याच्या आकडेवारी एवजी
चुकीच्या तालुक्यातील आकडेवारीला
मान्यता देण्याचे गंभीर आरोप या
अंदोलक क कार्यांनी केलेला आहे.
आकडेवारी उपलब्ध नसेल तर
गंगार्येड ची माहिती पापरा. अशी
शेतकऱ्यांची मागणी आहे. मात्र
शांथिकता विभागात ही प्रक्रिया
दाबून ठेवली व हा प्रश्न शाण्थी
चिधळवत ठेवला. अशा आरोप शेतकऱ्यां
नी केला आहे.

संदर्भ सूची

1. **संकल्पनात्मक मांडणी** - रमेश चिल्ले
(लेखक शेती व पर्यावरणाचे अभ्यासक आहेत.)

2. **भारतातील कृषी केंद्राचा इतिहास**.
लेखक हे शाहूरी येथील माहात्मा फुले
कृषी विद्यापीठाचे निवृत्त प्राध्यापक आहेत.

3. **कृषी केंद्र** मुक्त कवण्यासाठी प्रक्रिया व फायदे.
सुनिल पोटेकर, अनुल पवार.

4. **कृषी केंद्राची आर्थिक स्थिती**.
कृषी सेवा व्यवसाय व्यवस्थापन भाग - 1.
कार्यपुस्तक - 37.

5. **कृषी केंद्रासमोर येणाऱ्या अडचणी**.
चौहाण संजय सुधारकर : एखाद्या शहरातील
कृषी सेवा केंद्राचा अभ्यास अप्रकाशित
कृषी पदवी प्रकल्प, य. म. च. मु. वि.
नाशिक.